СОВЕТ ҲОКИМИЯТИНИНГ ТАЪЛИМ СОҲАСИДА ФАОЛИЯТ КЎРСАТГАН ХОТИН-ҚИЗЛАРГА ДОИР МУСТАМЛАКАЧИЛИК СИЁСАТИ

Д.Т.Собирова, С.Маҳмудов

Мақолада совет ҳукуматининг таълим соҳасида фаолият кўрсатган Ўзбекистон хотин-қизларига нисбатан олиб борган сиёсати, мазкур сиёсатнинг асосий жиҳатлари ва аёлларнинг жамият ҳаётидаги ўрни масалалари таҳлил қилинади.

Калит сўзлар: *совет ҳукумати сиёсати, хотин-қизлар, халқ таълими, мактаблар, ижтимоий ҳаёт.*

В статье анализируется политика Советской власти в отношении женщин в сфере образования Узбекистана, дается анализ характерных особенностей данной политики и положения женщин в общественной жизни.

Ключевые слова: *политика советской власти, женщина, народное образование, школа, общественная жизнь.*

In this article the authors tried to analyze the results and the main points of the former Soviet policy towards the women employed in the educational system of Uzbekistan during the reign of Soviet regime as well as their position in the society.

Key words: *policy of Soviet government, women, public education, schools, public life.*

Ҳар қандай тузум ва жамиятда аёлларга бўлган муносабат шу жамият ва тузумнинг қай даражада ривожланганлигини кўрсатади. Жамиятнинг маданий тараққиёти ва аёллар масаласи узвий ва ўзаро боғлиқ муаммолардир. Бу ҳақда Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов шундай деган эди: «Инсоният тарихи шундан гувоҳлик беради, минг йиллар давомида ҳар қайси жамиятнинг маданий даражаси ва маънавий баркамоллиги аёлларга бўлган муносабат билан белгиланади»[1.11].

Совет ҳокимияти ва коммунистик партия хотин-қизлар ёрдамида ўз диктатурасини мустаҳкамлашга интилиб, маъмурий-буйруқбозлик бошқарув усули орқали сиёсат олиб борган. Совет ҳокимияти ва коммунистик партиянинг кадрлар танлаш ва тарбиялаш, улардан фойдаланишга қаратилган сиёсати доим сиёсий раҳбариятнинг манфаат ва мақсадлари билан боғлиқ бўлган. Кадрларни ғоявий-мафкуравий қарамлик, мутелик руҳида тарбиялаш кадрлар сиёсатининг устувор йўналишларидан бири ҳисобланган. Кадрларнинг ишлаб чиқариш билан боғлиқ малакалари, сиёсий-ахлоқий маданиятини кўтаришга етарли эътибор берилмаган ҳолда,

Д.Т.Собирова *- АДУ Ўзбекистон тарихи кафедраси доценти;*
С.Маҳмудов *- АДУ Ўзбекистон тарихи йўналиши талабаси.*

уларнинг онгига асосан партия ғоялари, съездлари, пленумлари қарорлари, сиёсий раҳбариятнинг авторитар фикрларини, кўрсатмалари ва йўл-йўриқларини сўнгги даражадаги ҳақиқат деб эътироф этиш ғояси сингдирилган. Бутун совет тузуми даврида олиб борилган кадрлар сиёсати совет давлатининг шовинистик мақсадлари билан боғлиқ бўлганлиги боис собиқ Иттифоқ даврида республика халқ хўжалигининг етакчи тармоқларида маҳаллий аҳолининг салмоғи жуда паст бўлиб келди. Бу эса мустабид совет тузумининг миллий республикалар маҳаллий хусусиятларини, ўзбек халқининг миллий манфаатларини инкор этувчи шовинистик сиёсатининг натижаси эди.

Маълумки, таълим соҳаси инсон шахсини ҳар томонлама ривожлантиришда муҳим аҳамият касб этади. Шунингдек, илмий-техникавий, иқтисодий ва ижимоий тараққиётининг энг муҳим вазифаларини ҳал қилиш ҳам аҳолининг билим даражасига боғлиқ. Бироқ собиқ Иттифоқ даврида амалдаги таълим тизими шароитида тафаккур мустақиллиги камдан-кам ҳолларда рағбатлантирилар ва қадрланарди, таълим меъёрлари ва ўқув дастурлари эса умумий миқдорнинг бор-йўғи 5 фоизини ташкил этган энг яхши ўзлаштирувчи ўқувчиларга очиқдан-очиқ мўлжалланарди [2.12].

Республика халқ таълими соҳаси уруш йилларида бирмунча беэътибор қолди. Уруш асоратлари умумтаълим мактабларининг фаолиятига ҳам қаттиқ таъсир қилган эди: «Ўқитувчиларнинг фронтга юборилиши оқибатида уларнинг сони кескин камайиб кетди, бу ўз навбатида мактаблар сонининг қисқаришига олиб келди. Фақат 1942/43-ўқув йилида республикада 200 та бошланғич ва ўнлаб ўрта мактаблар фаолияти тўхтатилди, 360 та мактаб биноси республикага кўчирилган ҳарбий қисмлар, касалхоналарга берилди» [3.46].

Урушнинг дастлабки уч йили давомида педагогика олий ўқув юртлари 4600, педагогика билим юртлари 2200 нафар ўқитувчи тайёрлади. 1940 йилда ўқувчи хотин-қизлар 9533 нафар бўлса, 1943 йилга келиб, 14052 нафарга етди [3.47]. Уруш йиллари давомида улардан 20 мингдан зиёд олий ва ўрта махсус маълумотли мутахассислар етишиб чиққан. Улар ўз навбатида самарали меҳнат қилиб, фашизмни тор-мор келтириш ишига муносиб ҳисса қўшганлар. 1944 йилнинг август ойида республиканинг 89 нафар моҳир педагогларига «Ўзбекистонда хизмат кўрсатган ўқитувчи» фахрий унвони берилган. Улар орасида Тошкентдаги 2-сон мактабнинг ўқитувчиси М.Қодирова, термизлик биология ўқитувчиси З.Латипова, қўқонлик адабиёт ўқитувчиси Т.Окунцева ва бошқалар бор эди. С.Тошматова, М.Отахонова кабилар ҳам ҳукумат орденлари билан тақдирланган [3.46].

Уруш даври шароитида педогогик кадрларга бўлган эҳтиёжнинг сезиларли даражада аҳамият касб этганлиги туфайли урушдан кейинги йилларда ўқитувчилар тайёрлашга алоҳида эътибор берилган.

1955 йилда республика бўйича олий ўқув юртлари ва техникумларда 30 минг нафарга яқин хотин-қиз, бошланғич ва ўрта мактабларда 400 минг нафарга яқин қизлар таҳсил олган. Республика бўйича мавжуд мактабларда 7,5 минг нафарга яқин маҳаллий миллат аёлларидан ўқитувчилар фаолият юритган. Ўзбекистон ССР Олий Советининг 1957 йил 1 октябрдаги сессиясида «Ўзбекистон ССР да мажбурий етти йиллик таълимни тўлиқ амалга ошириш тўғрисида»ги, 1959 йил март ойида «Мактабнинг ҳаёт билан алоқасини мустаҳкамлаш ва республика халқ таълими тизимини янада ривожлантириш тўғрисида»ги қонунлар мактаб тизимини такомиллаштириш мақсадида қабул қилинган. Аммо советлар ва коммунистик партия сиёсатига хос қабул қилинган қарорларнинг тўлиқ, охиригача бажармасдан туриб янгиларининг қабул қилиниши каби ҳолат таълимдаги мавжуд муаммоларни ҳал қилмади. Шу ўринда қайд қилиб ўтиш лозимки, давлат томонидан қабул қилинган режалар, мажбуриятлар давлат ва халқ имкониятлари даражасида бўлмаган.

Мактабларда ёшлар миллийлик ўрнига коммунистик ғоя асосида тарбияланиб, улар онгига синфийлик руҳияти сингдирилган. Мазкур вазифалар маориф соҳасида асосий фаолият олиб борган хотин-қизлар зиммасига юклатилган.

Мамлакатимизда илм-фан равнақига 1943 йилда ташкил топган Ўзбекистон ССР Фанлар академиясининг илмий текшириш институтлари, олий мактаблар ва бошқа ташкилотларда хизматда бўлган хотин-қизлар муҳим ҳисса қўшган. Ҳаёт-мамот жанглари кетаётган бир пайтда Муҳаррам Орифхонова қалдирғоч олималарнинг бири сифатида биология фанлари номзоди даражасини олиш учун диссертация ҳимоя қилишга муваффақ бўлган. 1943 йилда Ўрта Осиё давлат университети доценти, 1965 йил 8 апрелида «Фарғона водийсининг ўсимликлари» деган мавзуда докторлик дессертациясини муваффақиятли ёқлагач, 1968 йилда профессор илмий унвонига сазовор бўлган. М.Орифхонова «Ҳурмат белгиси» ордени, қатор медаллар ҳамда «Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби» фахрий унвони соҳиби бўлган [4.6].

Шу йилларда республикада хотин-қизлардан 11 киши фан доктори, 200 дан ортиқ киши фан номзоди бўлган. 1955 йилга келиб жами 98 нафар фан доктори ҳамда 915 нафар фан номзоди бўлган, шулардан хотин-қизлар 13 нафар фан доктори ва 400 нафар фан номзодини ташкил этган [5.79].

Бу даврда фан докторлари орасида Зулфия Умидова (тиббиёт фанлари доктори); фан номзодлари орасида Хосият Комилова, Зарифа Саидносирова (химия фанлари номзоди, доцент, Тошкент қишлоқ хўжалиги институтида кафедра мудири сифатида фаолият олиб борган), Маъсуда Султонова (физика-математика фанлари номзоди), Саломат Йўлдошева (тиббиёт фанлари номзоди), Сабоҳат Азимжонова (тарих фанлари номзоди), Холида Саматова, Мамлакат Восиқова сингари хотин-қизлар фаоллик билан илм-фан равнақига ўзларининг муносиб ҳиссаларини қўшганлар.

1969 йилда 42 нафар нафар хотин-қиз фан доктори, 23 нафари професор, 1101 нафар аёл фан номзоди бўлган бўлса [6.37], 1976 йилда республика илмий ходимларининг умумий сони 28 мингдан зиёд бўлиб, уларнинг 10,5 мингдан кўпроғини хотин-қизлар ташкил этган. 700 нафардан кўпроқ фан докторининг 80 нафари, 9000 дан кўпроқ фан номзодининг 2300 нафари хотин-қизлардан иборат бўлган [7.53]. Улар орасида ЎзССР ФА академиги, техника фанлари доктори М.Хожинова, СССР Медицина ФА мухбир аъзоси, профессор З.Умидова, ЎзССР ФА мухбир аъзоси, тарих фанлари доктори Р.Аминова, тарих фанлари докторлари – М.Охунова, С.Азимжонова, тиббиёт фанлари докторлари – М.Ашрапова, М.Турсунхўжаева, И.Деҳқонхўжаева, Ў.Ваҳобова кабилар бор эди. Улар урушдан кейинги йилларда хотин-қизларни маданий ҳаётга жалб қилиш сиёсатининг амалиётга татбиқ этилиши туфайли таълим ва илм-фан соҳасида маълум даражада ривожланиш бўлишига катта ҳисса қўшганлар.

Хотин-қизлардан халқ хўжалиги мутахассислари тайёрлаш жараёнини ишлаб чиқариш билан боғлиқ ҳолда олиб боришни ташкил этиш мақсадида улар ҳунар-техника билим юртлари ҳамда олий ўқув юртларининг сиртқи ва кечки бўлимларига жалб қилинган. Шу йилларда КПСС МҚ нинг 1985 йил апрел Пленуми ва 1985 йил июнь ойида партия Марказий Комитетида ўтказилган кенгашда «Фан-техника тараққиёти йўлидаги ғовларни қатъият билан бартараф этиш, унинг барча йўналишларида туб революцион силжишларни таъминлаш» масаласи ғоят жиддий қилиб қўйилган [8.3].

Кўриниб турганидек, совет ҳокимияти ва коммунистик партиянинг хаёлий-утопик жамият бўлган «коммунизм»га эришиш сари ҳаракати инқилобий тадбирлар асосида олиб борилган. Шунингдек, бу жараён, фан-техникани ҳам четда қолдирмаган эди. 80-йилларнинг охирларига келиб, фан соҳасида ишлаётган аёллар сони ва улуши анчагина ўсган. 1987 йилда фан соҳасида фаолият олиб бораётган 40 мингга яқин илмий ходимнинг 14 минг нафарини хотин-қизлар ташкил этган. Улардан 130 нафари фан доктори, 81 нафар профессор, 1204 нафар аёл доцент, 4 минг нафар фан номзодлари, 7 нафар аёл республика Фанлар академиясининг академиги ва мухбир аъзоси сифатида фаолият олиб борган [9.19].

Шундай олималарга мисол тариқасида Ўзбекистон Республикаси Фанлар академиясининг муҳбир аъзоси, тарих фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон Республикасининг Абу Райҳон Беруний номидаги Давлат мукофоти совриндори, республикада хизмат кўрсатган фан арбоби Раҳима Ходиевна Аминовани олишимиз мумкин. У 15 нафар фан доктори ҳамда 60 дан ортиқ фан номзодларини етиштирган. Унинг нашр қилган асарлари 300 дан ортиқ номда бўлиб, 14 таси йирик монографик тадқиқот эканлиги олиманинг илмий қизиқишлари доираси кенглиги, ижодий истеъдоди кўп қиррали эканлигидан далолат беради. Ўзбекистон тарихи фани ютуқларининг толмас курашчиси Р.Аминованинг нафақат Ўзбекистонда, бир қанча хорижий мамлакатларда ўтказилган халқаро анжуманларда қилган долзарб мавзудаги кенг қамровли, илмий теран ва юксак даражадаги маърузалари инглиз тилида равон, нотиқлик маданияти билан баён этилиши, шарқона одоб ва маданият доирасида ўзини тутиши жаҳон илмий жамоатчилиги томонидан юқори баҳоланган. Раҳима Ходиевнадек фидойи олималар республикамизда илм-фаннинг илдизлари бақувват ва соғлом бўлишига улкан ҳисса қўшганлар.

Юртимизда 80-йилларнинг охирларидаги меҳнатни интеллектуаллаштиришнинг умумий жараёни ақлий меҳнат билан банд бўлган аёллар сони ва ролининг ошиши билан характерланади. Бу ҳол ўз-ўзидан аёлларнинг республика тараққиётига қўшган ҳиссасини оширган. Лекин, айни пайтда, аёлларнинг олий умумтаълим даражаси уларнинг касбий машғуллигига мос келмаган. Аёлларнинг кам малакали ёки малакасиз меҳнат билан машғуллиги эркакларга нисбатан ортиқ бўлган. Республика саноати, қурилиши, қишлоқ хўжалигида қўл меҳнати билан машғул аёллар улуши собиқ Иттифоқ тасарруфидаги респуб-

ликаларга нисбатан юқори бўлган. Республика саноатидаги қўл меҳнати салмоғи 35,3 фоизни ташкил этган бўлса, аёллар орасида у 42,5 фоиздан иборат бўлган. Ҳали аёлларнинг жисмоний меҳнати тугатилмаган эди [10.11].

Хулоса қилиб айтганда, совет ҳокимиятининг хотин-қизларга муносабат масаласида олиб борган мустамлакачилик сиёсати натижасида аёлларни олий ва ўрта махсус таълимга жалб этиш, улардан раҳбар ва мутахассислар тайёрлашда миқдорий ўсиш кўрсаткичларига эришилди. Яъни фан ва маориф соҳасида хотин-қизлар салмоғи ортиши ҳамда ижтимоий ишлаб чиқаришда уларнинг кенг иштироки таъминланди. Лекин бу жараён ўз моҳиятига кўра салбий аҳамият касб этди. Чунки оғир жисмоний меҳнатга асосланган ишлаб чиқаришда хотин-қизларнинг иштироки келгуси авлод ижтимоий ҳаётига жиддий салбий таъсир кўрсатди. Шунингдек, ўзбек аёлларини оиладан кўра жамият ҳаётида эркаклар билан тенг асосда иштирок этишни истайдиган шахслар қилиб тарбиялаш асосий вазифа қилиб белгиланди. Совет ҳокимияти коммунистик партиянинг маҳаллий миллат хотин-қизларини фан ва маориф тизимига жалб этиш муаммосининг тадқиқ қилиниши натижасида қуйидаги хулосаларга келинди:

1. Маҳаллий миллат хотин-қизларини таълим ва илм-фан соҳасига кенг жалб қилинишидан мақсад коммунистик мафкура раҳнамолигидаги совет ҳокимиятининг сиёсатини қўллаб-қувватлашдан иборат хайрихоҳларни тарбиялашга қаратилган эди.

2. Совет ҳокимияти ва коммунистик партия хотин-қизлар ёрдамида ўз диктатурасини мустаҳкамлашга интилиб, маъмурий-буйруқбозлик бошқарув усули асосида сиёсат олиб борган эди.

3. Таълим тизимидаги ғоявий-назарий услубий асосларнинг мафкуравий қолиплар тизимидаги чекланиши мустақил фикрни эмас, балки хотин-қизлар онгига совет мафкурасини сингдириш орқали партиянинг итоаткор ижрочисини, коммунисик ғоя тарғиботчисини тарбиялашга қаратилган эди.

4. Совет ҳокимияти ва коммунистик партия томонидан хотин-қизларга асосан ишлаб чиқариш воситаси сифатида эътибор берилди, маданий-маърифий соҳада амалга оширилган ишлар ҳам шу мақсадга хизмат қилган эди.

Адабиётлар:

1. Президент Ислом Каримовнинг 1998 йил 5 декабрда Конституциянинг олти йиллигига бағишланган тантанали мажлисида сўзлаган нутқи // Аёлларга эҳтиром. – Т.: Ўзбекистон, 1999.

2. Ўзбекистон: мамлакатнинг умумий тавсифи.- Т.: Ўзбекистон, 1997.

3. Мадраҳимова Р. Ўзбекистон хотин-қизларининг улуғ Ватан уруши йилларидаги меҳнат ва ҳарбий жасоратлари.- Т.: Фан, 1981.

4. Нурмуҳаммедов Ҳ. Машаққатли сўқмоқлар оша… // Фан ва турмуш. – Тошкент, 1971. - №2.

5. ЎзР МДА, 1619-фонд, 11-рўйхат, 1484-иш.

6. Ҳайдарова Ф. Совет шарқи хотин-қизлари.- Т., 1969.

7. Оқилов К., Аббасова Л. Ўзбекистон хотин-қизлари маданий қурилишда.- Т.: Фан, 1976.

8. Бобожонова Д. Енгил саноат ва фан-техника тараққиёти.- Т.: Фан, 1998.

9. Убайдуллаева Р.А. Хотин-қизларнинг социал-иқтисодий ривожланишга қўшаётган ҳиссаси. – Т.: Билим жамияти, 1987.

10. Аминова Р. Қайта қуриш шароитида Ўзбекистонда социал ривожланишнинг долзарб муаммолари.- Т.: Фан, 1991.

2014 йил 4 сентябрда қабул қилинган
(Тақризчи: проф. И.Алимов)